

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK
TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

“ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI”

mavzusidagi III xalqaro ilmiy-nazariy va
amaliy anjuman materiallari

2026-yil 12-fevral

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

O‘ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI

BOBUR NOMLI XALQARO JAMOAT FONDI

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR
MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA
MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI**

III xalqaro ilmiy-nazariy va amaliy anjuman materiallari

Toshkent – 2026

BABÜRNAME'DE ETNIK ANLAMI TAŞIYAN ADLAR ÜZERINE ON NAMES WITH ETHNIC SIGNIFICANCE IN THE BABURNAME

Farhad Rahimi

Dr. Farhad Rahimi (Tebriz/ İran, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı/ Türk Dili Ana Bilim Dalı)

Filologiya fanlar doktori (Dsc),

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

E-mail: farhad_rahimi2007@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-1819-6577

DOI: [10.52773/tsuull.conf.2026.FVDT8968](https://doi.org/10.52773/tsuull.conf.2026.FVDT8968)

Öz. Bu çalışma, Babürname'de geçen etnik adlar ve coğrafi terimlerin anlam dünyasını incelemektedir. Metinde geçen Türk, Özbek, Sart ve Moğol gibi etnik isimlerin çoğu zaman açık bir şekilde tanımlanmadığı, bağlama göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Örneğin, Endican halkının Türk olarak anıldığı yerde, başka bir bölümde Özbeklerle yapılan muharebelerden söz edilmektedir. Bu durum, dönemin etnik adlandırmalarındaki muğlaklığı ve değişkenliği göstermektedir. Bununla birlikte, coğrafi sınırlamaların ayrıntılı şekilde betimlendiği Fergana vilayeti örneğinde olduğu gibi bazı kayıtlar, dönemin etnik ve coğrafi algısını netleştirmektedir. Makalede ayrıca Türkistan, Sart, Özbek gibi kavramların tarihsel bağlamdaki kullanım biçimleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Zahirüddin Muhammed Babür, Babürname, Türk, Türkistan, Özbek, etnik adı, coğrafya adı, özel ad, Sart, Moğol, Çağatay Türkçesi.

Annotation. This study examines the semantics of ethnic names and geographical terms used in the Baburnama. Ethnic names such as Türk, Özbek, Sardis, and Mongol appearing in the text are often not clearly defined and vary depending on the context. For example, where the people of Andijan are referred to as Türks, another section mentions battles with Özbeks. This demonstrates the ambiguity and variability in ethnic designations of the period. However, some records, such as the Ferghana province, where geographical boundaries are described in detail, clarify the ethnic and geographical perceptions of the period. The article also evaluates the historical use of terms such as Türkistan, Sardis, and Özbek.

Keywords: Zahiruddin Muhammad Babur, Baburnama, Türk, Türkistan, Özbek, ethnic name, geographical name, proper name, Sardis, Mongol, Chagatai Turkish.

1. Giriş

Babürname, yalnızca tarihî olayları aktaran bir eser değil, aynı zamanda dönemin etnik, coğrafi ve kültürel yapısını yansıtan bir kaynak niteliğindedir. Eserde geçen etnik adlar, Babür'ün yaşadığı çevrenin sosyo-politik yapısını anlamak bakımından önemlidir. Eserde geçen Türk, Özbek, Sart ve Moğol gibi kavramlar, günümüz etnik

adlandirmalarıyla örtüşmeyebilen, tarihsel bağlamda farklı anlamlara sahip olabilen terimlerdir. Bu nedenle, bu adların hangi topluluklara işaret ettiği, hangi siyasi ve sosyal bağlamda kullanıldığı tartışmalı bir konudur. Ayrıca eserde geçen coğrafi betimlemeler, dönemin sınır algısını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

2. Etnik Anlamı Taşıyan Adlar

2.1. Türkistan

Arat'a göre Babürname'de Türkistan geniş ve dar olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır: geniş anlamda Türklerin yaşadığı yerler; dar anlamda ise Taşkend'in kuzeybatısında ve Sırderya'nın kuzeyinde, içinde Türkistan şehrinin de bulunduğu bir mahal (bölge) olup Buhara alınmadan önce Özbeklerin ordugâhları buradaydı (TB: 849).

Eserde etnik anlamı taşıyan sözlerin çoğu açıklanmamıştır. Bunların çoğunun o zaman kesiti içinde tam ne anlama geldiği anlaşılmamaktadır. Örneğin Türkistan coğrafyası sınırları anlatılmamıştır. Mesela bir yerde “Fergana, Türkistan, Semerkand, Buhara, Belh, Hisar ve Bedaşan'dan kervanlar Kabil'e gelir. Hindustan ile Horasan arasında Kabil ve Kandahar var” (TB: 286) denilmektedir. Fakat bazen doyurucu açıklamalara rastlamak da mümkündür. Mesela Fergana vilayeti anlatılırken doğusu Kaşgar, batısı Semerkand, güneyi Bedaşan sınır dağları, kuzeyi Almalığ, Almatu ve Yanğı (Otrar) gibi şehirler denilerek tam sınırları betimlenmiştir. Hindustan için “doğusu, güneyi ve hatta batısı da muhit denizine kadar uzanır. Kuzeyi dağlık olup Hindukuş (هندوکش), Kâfiristan ve Keşmir dağlarıyla bitişiktir. Yine kuzeyinde Kabil, Gazney (Zabilistan) ve Kandahar bulunmaktadır” (TB: 475, 299) hududu verilmiştir. Horasan vilayetinin sınırı “doğusu Belh, batısı Bistam ve Damgan, kuzeyi Harezmi, güneyi Kandahar ile Sistan” (TB: 335) olarak gösterilmiştir.

Eserde Şıbani Han'ın durduğu yer Türkistan olarak gösterilmiştir.

• Seyhun (سیحون) veya Hocend (خجند) suyu: Fergana'nın kuzeydoğusundan gelir, içinden geçerek batıya doğru akar, Hocend'in kuzeyi ve Fenaket'in (Şahruhiye) (فناکت) güneyinden geçip tekrar kuzeye dönerek **Türkistan**'a (ترکستان) doğru gider ve Türkistan'dan çok aşağıda kumlarda kaybolur (TB: 133).

• Muhammed Mezid Tarhan (محمد مزید ترخان), birkaç yıl **Türkistan**'ın [kasaba] hakimi oldu, Şıbani Han **Türkistan**'ı ondan aldı (TB: 157).

• [Semerkand kuşatmasında] Baysungur Mirza (بایسنغر) da **Türkistan**'a, Şıbani Han'a arka arkaya adamlar göndererek yardım istemiş. Şıbani Han, **Türkistan**'dan hücum ettiyse de hiçbir iş yapamadan **Türkistan**'a geri döndü. Bizim askerlerin bir kısmı **Şiraz**'a [Semerkand yakınında bir korgan] gitmişti (TB: 184).

• Fazıl Tarhan, Bek Tarhanlardan değil, **Türkistan**'ın tüccar Tarhanlarındandır. **Türkistan**'da Şıbani Han'a hizmet ederek itibar görmüştü (TB: 229).

2.2. Türk, Türkî

Babür kendisine Türk saymaktadır. Nitekim bir yerde “Bihre, Hoşab, Çanab ve Cenyut gibi vilayetleri, Temür Bek'in Hindustan seferinden beri Türk idaresinde olduğu için, kendi mülkümüz gibi düşünürdük. Türklerin oturdukları vilayetleri kendimizin saymıştık. Bu yüzden de onlar yağmalanmadı” (TB: 418 - 419) denilmektedir. Başka yerde kendisine karşı çıkan Biyane emirine kendisini Türk olarak tanıtarak şu şiiri göndermiştir:

Bā Türk sitîze me-kün èy mîr-i Biyâne
Çālākî vü merdānegî-yi Türk 'ayān est
Ger zūd neyāyî vü naşîhat ne-künî güş
Anca ki 'ayān est çi hâcet bi beyān est (TB: 513).

(با ترک ستیزه مکن ای میر بیانه
چالاکى و مردانكى ترک عیان است
کز زود نیایی و نصیحت نکنی کوش
آنجا که عیان است چه حاجت به بیان است)

Eserde dil adı olarak Türkî ve Moğoli geçtiği halde Özbeki/ Özbekçe veya Özbek dili terimleri geçmez. Yani bütün Türk kavimlerinin dili için Türkî terimi kullanılmaktadır.

Babür, kendisini Türk olarak tanıttığı gibi yazdığı dile de Türkî adını vermektedir. Yani halkının adı Türk, dilinin adı Türkî'dir.

- **Türkî** bir mesel vardır:

Inanmağıl dostuñğa, saman tıkar postuñğa (TB: 221).

(اینانماغیل دوستونکغه سامان تیقار پوستونکغه)

- Bir tane şöyle bir **Türkî** rubai söyledim:

İşler barı könğlünğdeki dök bolğusıdır
În'ām u vazıfe barı buyrulğusıdır
Ol ğalle vü mühmel ki döp érđinğ bildim
Mühmelğa boy u ğalledin öy tolgusıdır (TB: 232).

(ایشلار باری کونکلونکدای دیک بولغوسیدور
انعام و وظیفه باری بویرولغوسیدور
اول غله و مهمل که دیب ایردینک بیلدیم
مهملغه بوی و غلهدین اوی تولغوسیدور)

• Semerkand'ı ikinci defa aldığımda Ali Şir Bek [Nevayi] hayattaydı, hatta bir mektup da yazmıştı, arkasından **Türkî** beyit yazıp göndermiştim (TB: 232).

• Ali Şir Bek [Nevayi], nazik mizacıyla meşhurdur. **Türkî** dil ile kimse onun kadar çok ve güzel şiir söylememiştir. Bazı tasnifleri daha zayıftır. O cümleden inşalarını Abdurrahman Cami'yi taklit ederek toplamıştır. Mizanü'l-Evzan adlı Aruz risalesinde 24 rubai vezninden 4 tanesinde yanılmış, bazı bahirlerin vezninde de yanılmıştır. Farsi divanındaki şiirlerin çoğu zayıftır (TB: 341 - 342).

• Bir şiirimizin kafiyesinde (miḥnette/ ğurbette/ elbette) tereddüdüm vardı, han dayıma (Moğol hanı Mahmud Han) arz ettim. Sonra öğrendim ki **Türkî** lafzında t/ d (ت - د -), gene k/ ğ/ k/ g (ک - غ - ق) birbirinin yerine geçebilirmiş:

Yād êtmes êmiş kişini miḥnette kişi

Şād êtmes êmiş köngülni ğurbette kişi

Könglüm bu ğarîblıkta şād olmadı heç

Ġurbette sevvünmes êrmiş elbette kişi (TB: 246 - 247).

(یاد ایتماس ایمیش کیشینی محنتته کیشی
شاد ایتماس ایمیش کونکولنی غربتته کیشی
کونکوم بو غریبلیقته شاد اولمادی هیچ
غربتته سیوونماس ایرمیش البتته کیشی)

• **Türkî** dediler ki “şeyh maslahat verdi”. Birkaç gün içinde de Semerkand’ı aldım (TB: 228).

• Endican (اندجان) kasabası (Babür’ün doğduğu yer): Fergana’nın başkentidir. Halkı (eli) **Türk**’tür. Konuşma dili yazı diline uygundur. Nevayi Heri’de yetiştigi halde bu dille yazmıştır (TB: 133 - 134).

16. yüzyılda yazı dili ve konuşma dili gibi kavramların olması Türk kültürü tarihi bakımından son derece önem arz etmektedir. Eserde Herat şehrinin adı hep Heri biçiminde geçmektedir.

• Sultan Ahmed Mirza’nın kadınlarından biri de Termiz (ترمذ) hanzadelerinden Hanzade Begim’di. Henüz yüz örtüsü açılmamıştı. Semerkand’a gittiğimde **Türkane** resmince buyurdular, yüzünü ben açtım (TB: 155).

2.3. Türk, Moğol

• Semerkand vilayetine Maveräünnehir (ماورالنهر) derler (TB: 184). İskender’in kurmuş olduğu Semerkand’a **Türk** ve **Moğol** ulusları Semizkend (سیمیزکند) der (TB: 186). Temür Bek (تیمور بیگ) Semerkand erkinde Kök-saray (کوک سرای) adlı dört katlı köşk yaptırmıştır (TB: 187). Keş/ Şehr-i Sebz (کیش - شهر سبز) onun doğduğu şehir olsa da gelişme kabiliyeti Semerkand kadar olmadığından Semerkand’ı başkent olarak seçmiştir (TB: 190).

• Han dayıma “Şıbak Han gibi bir düşmanın **Türk**’e ve **Moğol**’a zararı eşit orandadır” dedim (TB: 249).

2.4. Moğol, Moğolistan

Eserde Moğolistan dışında Moğol hanının oturduğu yer, Moğolların merkezi ve Moğol geleneklerinin yoğun yaşandığı yer Taşkent olarak gösterilmektedir. Bazen Moğol/ Moğollar sözünden, asker anlamı ifade edildiği ya da en azından askerin Moğollardan oluşan bölmesi anlamına geldiği sezilmektedir.

• Yunus Han, Çengiz Han’ın (چنگیزخان) ikinci oğlu Çağatay Han’ın (چغتای خان) yurdunda **Moğol** ulusunun hanıydı. Bazen **Moğol** ulusunun muhalefeti yüzünden

Yunus Han vilayette durmayip tekrar **Moğolistan**'a giderdi. En son Ömer Şeyh Mirza Taşkend/ Şaş/ Çaç (چاچ - شاش - تاشکند) vilayetini ona verdi (TB: 138).

• Sultan Ahmed Mirza, Taşkend'e **Moğol** üzerine asker sevk edip Çir (چیر) suyunun yakasında mağlup olmuştu (TB: 140).

• Karşı/ Neseb/ Nahşeb (قرشى - نسف - نخشب) vilayeti: Karşı **Moğolça** (مغولچه) ad olup “guruhane, türbe, mezar” demektir (TB: 191).

• Onlara bir şey veremediğimden ve sıkıntı çektikleri için askerlerimin (çerik eli) (چيريك ايلي) çoğunluğu ve **Moğolların** hepsi kaçtılar (TB: 193).

• Yanlarına Cihangir Mirza'yı da alan Uzun Hasan ile Sultan Ahmed Tenbel (احمد تنبل), mevcut sipahi ve **Moğol**'u topladılar (TB: 204).

• Bizim askerle **Moğol** askeri her taraftan yalın atla suya girmeye başladı. Karlugaç Bahşı (قارلو غاج بخشى), **Moğol** bek oğullarından birini öldürdü (TB: 205).

• Ahsi, Kasan ve o yurdun işlerini düzenleyip yardıma gelen **Moğol** beklerine izin verdikten sonra Uzun Hasan'ı alıp Endican'a geldik (TB: 206). **Moğollar** korkuya kapıldılar (TB: 207).

• Annemin yanında 1500 - 2000'e yakın **Moğol** ulusundan vardı. Hamza Sultan, Mehdi Sultan ve Muhammed Doğlat ile birlikte yine bu miktarda **Moğol** da Hisar'dan gelmişti. Kötülük ve bozgunluk daima **Moğol** ulusundan çıkagelmiştir (TB: 207).

• Sultan-Kulı Çanak/ Çonak (سلطان قلى چناق), **Moğollarla** birlikte bulunuyordu. Kendi halk ve ulusundan ayrılıp bana bu haberi getirerek iyilik yaptı (TB: 207). Tenbel de gelip **Moğollara** katıldı (TB: 207). Şehsüvar (شهبسوار), Hiasr **Moğollarından** idi (TB: 208).

• Tenbel'in adamları durmadan **Taşkend**'e, Han'ın huzuruna gider gelirdi. Sonunda Tenbel'e yardım göndermesi için Han'ı (Sultan Mahmud Han) ikna ettiler (TB: 214).

• Bek-Telbe (بيک تيلبه) **Moğolistan**'da doğmuş, **Moğol** arasında büyümüşü. Vilayetlere girmiyor, vilayetlerin padişahlarına hizmet etmiyordu, yalnız hanlara hizmet etmişti (TB: 214).

• Sultan Mahmud Han (Moğolların hanı), Han Mirza'nın (خان ميرزا) yanına birçok **Moğol** bekleri verip Semerkant üzerine tayin etmişti (TB: 219 - 220). **Moğol** bekleriyle anlaşamayip **Moğol** askerlerinden ayrıldılar (TB: 220).

• [Sultan Mahmud] **Taşkend**'den asker sevketti. **Moğol** âdeti üzere tuğ açıldı, Han attan indi, bir **Moğol** tarafından **Moğolça** (مغولچه) bir şeyler söylendi, savaş narası/ süren (سوران) atıldı. **Moğol** arasında Çengiz Han'ın yarası (tüzük) hala onun bıraktığı gibidir (TB: 247).

• Hıtay'a (خطای) [Kuzey Çin] gitmeye karar verdim (TB: 249). Taşkend'den çıkıp **Moğolistan** ve **Turfan**'a (طرفان) giderim (TB: 249).

• Küçük han dayım, **Moğolça** âdetince takım elbise, kemer, **Moğoli** (مغولی) börk ihsan etti (TB: 250). Küçük hanın adamları tamamen **Moğolça** giyinmişlerdi, **Moğolça** börklerle geldiler (TB: 251).

• **Moğollar** parolayı sormak için “Taşkend, Taşkend” demişler, Hacı Muhammed Ali Sart'tı, cevapta “Sayram” demesi gerekirken heyecandan “Taşkend, Taşkend” diye cevap verince, **Moğollar** onu düşman sanmışlar (TB: 254 - 255).

• Han yarama bakması için bir **Moğol** cerrahını gönderdi, **Moğol** halkı (eli) cerraha da Bahşı der (TB: 258).

2.5. Moğol, Özbek

• Fergana (فرغانه) vilayeti (Babür'ün on iki yaşında padişah olduğu yer): Doğusu Kaşgar (كاشغر), batısı Semerkand (سمرقند), güneyi Bedaşan (بدخشان) sınırı olan dağlardır. Kuzeyinde bugün **Moğol** (مغول) ve **Özbek** (اوزبک) tarafından tahrip edilen Almaliğ (المالیغ), Almatu (الماتو) ve Yanğı (Otrar) (يانگی - اترار) gibi şehirler var (TB: 133).

• Hamza Sultan ile Mehdi Sultan bütün **Özbekleriyle** birlikte, Muhammed Doğlat ile Sultan Hüseyin Doğlat (دوغلت) da Hisar (حصار) vilayetinde oturan tüm **Moğollarla** birlikte bu bozgun sırasında Kara-tegin'e (قراتېگین) doğru çekildiler (TB: 171 - 172).

• Hamza Sultan, Mehdi Sultan, Hamza Sultan'ın oğlu Mamak Sultan (مماق), Muhammed Doğlat, Sultan Hüseyin Doğlat ve bu sultanların idaresindeki **Özbekler** ve Hisar vilayetinde oturan ve Sultan Mahmud Mirza'nın adamları olan **Moğollar** bizi isteyerek Endican'a geldiler (TB: 172).

• Vilayetlerde **Moğol** ve **Özbek** yüzünden korganı olmayan hiçbir köy yoktur (TB: 202).

• Semerkand'a girince ahali sevindi, **Özbekleri** deli köpek gibi sokaklarda öldürdüler. 4 - 5 yüz **Özbek** bu şekilde öldürüldü (TB: 229). Şehrin valisi (daruğa) kaçıp Şıbani Han'ın yanına gitti. Vuruşmakta olan **Özbekler** ahenin kapısından çıkartıldı (TB: 229). 140 yıl bizim ailede olan Semerkand, yabancı ve düşman **Özbek**'in elinde olamazdı (TB: 230). Burayı 19 yaşında tekrar aldık (TB: 230). **Özbek** Korganlardan kovuldu (TB: 231). Bu sıralarda Şıbani/ Şıbak Han'la (شيباق خان) **Özbeklerinin** göç ve aileleri **Türkistan**'dan gelmişti ve Buhara'ya gittiler (TB: 231). Hazar (خزار) ve Karşı da **Özbek**'in elinden çıktı (TB: 231). Kara-köl (قراکول) tekrar **Özbeklerin** eline geçti (TB: 233). Yardıma gelmiş **Moğol** askerlerinin savaşma niyeti yoktu (TB: 235). **Özbek**'in savaşta büyük hüneri çevirme hareketidir (TB: 236).

2.6. Özbek

Eserde Özbek ve Sart gibi adlardan tam olarak ne kastedildiği muğlâktır. Özbek, Kazak ile Türk etnik adının sınırları tam olarak çizilmemiştir. Örneğin bir yerde Endican halkı (eli) Türk'tür diyor ancak başka yerde Türkistan'da Aras suyunun yakasında Semerkand civarlarında Özbeklerle yapılan muharebeden bahsedilir. Büyük

ihimalle Şibani Han'ın padişahı olduğu ulusa Özbek denilmiştir. Nitekim Şibani Han'dan sonra Ubeyd Han zamanında da onun halkı için Özbekler terimi kullanılmıştır (TB: 516). Eserde Özbekler bir numaralı düşman olarak belenmiştir. Bazen Özbek/ Özbekler sözünden, asker anlamı ifade edildiği ya da en azından askerin Özbeklerden oluşun bölmesi anlamına geldiği sezilmektedir.

Eserde dil adı olarak Türkî, Arabî, Farsi, Hindi, Afgani, Moğoli geçtiği halde Özbeki/ Özbekçe veya Özbek dili terimleri geçmez. Babürname'ye binaen kendisini Endicanlı Babür'ün evladı sayan toplulukların etnik kimliklerini “Türk”, dillerini ise “Türkçe” olarak tanımlamaları gerektiği yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Benzer biçimde, kendisini Şibani Han'ın evladı sayan toplulukların da etnik kimliklerini “Özbek Türkü”, dillerini ise “Türkçe” şeklinde nitelendirmeleri gerektiği ileri sürülebilir. Zira her iki tarihî şahsiyetin kaleme aldığı metinlerin dili Türkçe olarak tanımlanmaktadır.

• Babür'ün babası Ömer Şeyh Mirza'nın ikinci meydan muharebesi: Türkistan'da Aras (ارس) suyunun yakasında Semerkand civarlarında **Özbeklerle** yaptığı muharebedir (TB: 140).

• Şah İsmail **Özbekleri** Merv'de (مرو) yendiğinde annem Kutluk Nigar'dan (قتلى نكار) olan öz kardeşim Hanzade Begim (خانزاده بيگيم) de oradaydı (TB: 141).

• Kasım Bek bir defa Kasan taraflarını yağmalayan **Özbekleri** takip ederek onları yendi (TB: 148).

• **Özbekler** Hocend'de Sultan Mahmud Han'ı şehit ettiler (TB: 155).

• Cani Bek Dulday (جانى بيگ دولدى) Semerkand hakimiyken, **Özbek**'ten bir elçi gelmiş. Bu elçi **Özbek** ulusunda gücüyle ünlüymüş. **Özbekler** güçlü adama böke derlermiş. Cani Bek de ona “böke misin? Bökeysen gel güreşelim” demiş (TB: 156).

• Sultan Ali Mirzannın annesi, Zühre Begi Ağa (زهره بيگى اغا) adlı **Özbek** idi, kuma idi (TB: 164).

• Muhammed Dost, **Özbek**'e katılmıştı, fakat onlara da nankörlük etti, sonunda **Özbek** eline düşerek gözleri kör edildi (TB: 222).

• [Şibani Han emrinde] birkaç **Özbek** Hoca Yahya'yı şehit etti (TB: 225), **Özbek** Semerkand'ı alınca Keş'ten Hisar'a doğru gittik (TB: 226).

• Şibani Han (شيبانى خان) 3 - 4 bin **Özbek**'i vardı, bizim sipahilerden de bir o kadar daha adam toplanmıştı (TB: 227).

• Semerkand'ı alırken ahali bizimle olur, bize yardım etmezse bile **Özbek** için bizimle vuruşmak ihtimalleri de yoktur (TB: 228). **Türkî** dediler ki “şeyh maslahat verdi”. Birkaç gün içinde de Semerkand'ı aldım (TB: 228).

2.7. Türkmen

• Baysungur Mirza, **Türkmen** (ترکمان) çehrelî idi. Sultan Mahmud Han'ı savaşta mağlup etti, 3 - 4 bin **Moğol**'un boynunu vurdurdu (TB: 211).

2.8. Kazak

Babürname'de halk adı olarak Türk, Türkmen, Kazak (Kazak ulusu, Kazak hanı, Kazak sultanı), Tacik geçtiği halde Kırgız adı geçmemiştir.

• Sultan Nigar Hanımı **Kazak** ulusunun hanı Kasım Han'ın aldığını söylerler. **Kazak** hanlarının ve sultanlarının arasında hiç kimse o ulusu Kasım Han gibi hakimiyeti altına almış değildir (TB: 145).

• Taşrada büyüdüğü için çadırı ve oturduğu yeri **Kazakane** idi (TB: 258).

2.9. Uygur

• Abdülkerim Eşrit (عبدالکریم اشريت), **Uygur** (اويغور) idi (TB: 158).

2.10. Kıpçak

• Husrev Şah, **Türkistanlı Kıpçak**'dandır (قپچاق) (TB: 166).

2.11. Saka

• **Saka** (سقا) adlı köye vardık (TB: 212). Ribatek (رباطک) orçınında/ İki Su Arası (ايکی سو اراسی) kışladık (TB: 213).

2.12. Sart

Arat'a göre Babürname'de Sart Türkler ve Moğollar tarafından bazı kavimlerin ortak adı olarak kullanılan terimdir. Sart adı Türkistan'da Moğol hakimiyeti sırasında Türk olmayan kavimler için kullanılmıştır. Buhara ile Hokand'da şehirli ve çiftçi halkın dışındaki göçebe Kırgızlara da Sart denirdi. Kazaklar ise Türkçe veya Farsça konuşmalarına bakmaksızın yerleşik topluluklara Sart diyordu; resmi yazı dilinde Tacik dışındaki Türkleşmiş halk bu adla anılıyordu (TB: 135).

DLT-Yazma: Sart (سرت) “tacir” (172); Sartlamak (سرتلاماق) “tacir saymak” (635)// TZ-Yazma: طاط - صارت “şehirli” (23)// AŞ-Yazma: سارت “Türkçe bilmeyen şehirli Acem” (121b)// SG-Yazma: سارت “Tacik” (888)// Hak.Tr: Sartah “Sibirya'da bir boy adı; Özbek” (414)// Kzk.Tr: Sart “eskiden ticaretle uğraşan kimselere, genellikle Özbeklere verilen ad” (470)// Bşk.Tr: Hart “bir Başkurt boyunun adı; yerleşik olan Özbekler” (187)// Özb.Tr: Särt “Rusların Orta Asyalılar için kullandığı kelime” (419)// MGT: Sartah/ Sarta'ul “Müslümanlar, Müslüman Türk boyları” (272)// Moğ-Les: Sartagul/ Sartül “Buhara'nın eski adı” (1051).

Mecālisü'n-Nefāyis, Seyyid Hasan Erdeşir vafında:

Bu faķir Türk ve Sart arasında andın tamāmraq kişi körmeydür-mèn (AŞ-Yazma: 122a).

(بو فقير ترک و سارت آراسيدا آندين تمام راق کيشی کورمايدورمين)

Vakfiye:

Biri Türk eyvāmda astı mühr

Biri Sart dīvāmda bastı mühr (AŞ-Yazma: 122a, Külliyyat-Yazma2: 758).

(بیری ترک ایوانیدا آستی مهر
بیری سارت دیوانیدا باستی مهر)

Eserde Özbek ve Sart gibi adlardan tam olarak ne kastedildiği muğlâktır. Eserin başka yerinde Tacik adının geçirilmesi, aynı zamanda Kabil'deki kavimler sıralanırken Sart kavminden başka Taciklerin de sayılması Sart kelimesinin büyük ihtimalle “Tacik” anlamında kullanılmadığını, Tacik ile Sart'ın ayrı ve farklı şeyler olduğunu göstermektedir: “Kabil vilayetinde çeşitli kavimler vardır; dere ve ovalarda Türkler (اتراک), Aymak (ایماق), Araplar (اعراب); şehirde ve bazı köylerinde **Sartlar** (سارتلار); yine bazı köylerinde ve vilayetlerinde Peşayi (پشایی), Peraci (پراجی), Tacik (تاجیک), Bereki (برکی) ve Efgan (افغان); Gazney (غزنی) dağlarında Hezare (هزاره) ve Nekderi (نکدری) oturur. Hezare ve Nekderi arasında bazıları Moğol dilini konuşurlar. Kabil vilayetinde on bir, on iki dil konuşulur: Arabî (عربی), Farsi (فارسی), Türkî (ترکی), Moğoli (مغولی), Hindi (هندی), Efgani (افغانی), Peşayi (پشایی), Peraci (پراجی), Gebri (کبری), Bereki (برکی) ve Lemgani (المغانی)” (TB: 289).

Özellikle Hak.Tr. Sartah “Özbek”, Kzk.Tr. Sart “eskiden ticaretle uğraşan kimselere, genellikle Özbeklere verilen ad”, Bşk.Tr. Hart “yerleşik olan Özbekler” ve MGT. Sartah/ Sarta'ul “Müslüman Türk boyları” verilerinden Sartların, Özbekler gibi bir Türk boyu olabileceğini düşündürmektedir.

- Merğinan (مرغینان) kasabası: Halkı (eli) **Sart**'tır (TB: 135).
- İsfere (اسفهره) kasabası: Halkı (eli) **Sart** (سارت) ve dağlıdır (TB: 135).
- Mesiha (مسیحا) vilayetinin ahalisi **Sart**'tır (سرت) ve köylerde oturur, fakat **Etrak** (Türkler) gibi at ve koyun sürüleri var (TB: 243).

2.13. Soğd

- Ben askerimle Semerkand'dan 2 - 3 ağaç daha aşağıda olan **Soğd** (سغد) tarafından gittim (TB: 176). **Soğd** Semerkand'ın güzel tümenlerinden (تومان) biridir (TB: 191).

2.14. Diğer

İran adı Babürname'de geçmezken, Horasan, Irak ve Azerbaycan coğrafya adları bolca kullanılmıştır. Eserde İran, Özbekistan ve Özbek dili gibi terimlerin bulunmaması, bu adlandırmaların daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıktığını işaret etmektedir.

Örnekler: “Sultan Ebu Seid Mirza Irak vilayetini ele geçirdikten sonra Kirman'ı Mahmud Barlas'a vermişti” (TB: 167); “Horasan, Irak, Rum ve Çin malı Kabil'de bulunur” (TB: 286); “Irak'a şehzade Tahmasp'a elçiliğe gitmiş” (TB: 522); “Şah İsmail Irak ve Azerbaycan'a sahip olduğunda, onlar Horasan'a gelmişler” (TB: 348); “Irakayn ve Azerbaycan'da Sultaniye ve Tebriz soğukluğuyla meşhurdur” (TB: 301).

Babürname'de Safevi sülalesi adı yerine Kızılbaşlar/ Türkmenler tabiri kullanılmıştır. Örneğin “Kızılbaşlar Tanrı'nın inayetiyle Özbekleri mağlup ettiler” (TB: 583) denilmektedir.

Araştırmacıların uyanık olması gereken bir konu da, tarihi metinlerde geçen coğrafi adların bugün aynı adı taşıyan coğrafya ile sınırları bakımından örtüşmeyebilir

olmasıdır. Mesela İran adı Babürname'de geçmediği gibi; Çin ve Afganistan gibi adların da bugün aynı adı taşıyan coğrafyaya işaret etmediği görülmektedir. Nitekim Afganistan için “Kabil vilayetinin güneyindedir” (TB: 289) tanımı yapılmıştır.

• Sultan Ebu Seid Mirza (ابوسعید) **Irak** vilayetini ele geçirdikten sonra **Kirman**'ı Mahmud Barlas'a (محمود برلاس) vermişti (TB: 167).

• **Ahsi/ Ahsiket** (اخصی - اخصیكت) kasabası: Fergana'da Endican'dan sonra en büyük kasabadır (TB: 136).

• **Kasan** (كاسان) kasabası: Ahsi'nin kuzeyinde küçük bir kasabadır (TB: 137).

• Babası Ömer Şeyh Mirza'ya Fergana vilayetini vermişti. Bir süre Taşkend, Sayram (سیرام) ve Şahruiye de onun elindeydi, sonra Taşkend ve Şahruiye elinden çıktı. Fergana vilayeti, Hocend ve Ura-tepe/ **Usruşna** (bazı nüshalar: Usrušta)/ Usruş (اوراتیپه - اسروشنه - اسروش) elinde bulunuyordu. Bazıları Hocend'i Fergana vilayetinden saymaz (TB: 140).

Sonuç

Eserde etnik anlamı taşıyan sözlerin çoğu açıklanmamıştır. Bunların çoğunun o zaman kesiti içinde tam ne anlama geldiği anlaşılmamaktadır. Örneğin Türkistan coğrafyası sınırları anlatılmamıştır. Özbek ve Sart gibi adlardan tam olarak ne kastedildiği de muğlaktır. Fakat bazen doyurucu açıklamalara rastlamak da mümkündür. Mesela Fergana vilayeti anlatılırken doğusu Kaşgar, batısı Semerkand, güneyi Bedaşan sınır dağları, kuzeyi Almalığ, Almatu ve Yaŋğı (Otrar) gibi şehirler denilerek tam sınırları betimlenmiştir.

Özbek, Kazak ile Türk etnik adının sınırları tam olarak çizilmemiştir. Örneğin bir yerde Endican halkı (eli) Türk'tür diyor ancak başka yerde Türkistan'da Aras suyunun yakasında Semerkand civarlarında Özbeklerle yapılan muharebeden bahsedilir. Büyük ihtimalle Şıbani Han'ın padişahı olduğu ulusa Özbek denilmiştir. Eserin başka yerinde Tacik adının geçirilmesi, aynı zamanda Kabil'deki kavimler sıralanırken Sart kavminden başka Taciklerin de sayılması Sart kelimesinin büyük ihtimalle “Tacik” anlamında kullanılmadığını hatta Özbekler gibi bir Türk boyu olabileceğini göstermektedir.

İran adı Babürname'de geçmezken, Horasan, Irak ve Azerbaycan coğrafya adları bolca kullanılmıştır. Çin ve Afganistan gibi adların da bugün aynı adı taşıyan coğrafyaya işaret etmediği görülmektedir. Nitekim Afganistan Kabil vilayetinin güneyinde tasvir edilmiştir. Eserde geçen ve kuzey Çin'de bulunan Hitay, Çin coğrafyasına dâhil değildir.

Babürname'de Safevi sülalesi adı yerine Kızılbaşlar/ Türkmenler tabiri kullanılmıştır.

Babürname'de dil adı olarak Türkî, Arabî, Farsi, Hindi, Afgani, Moğoli geçtiği halde Özbeki/ Özbekçe veya Özbek dili terimleri geçmez. Halk adı olarak Türk,

Türkmen, Kazak (Kazak ulusu, Kazak hanı, Kazak sultanı), Tacik geçtiği halde Kırgız adı geçmemiştir. Araplar başkalarına Acem dediği gibi Hindustanlı da kendilerinden başkasına Horasan adı vermişlerdir.

Babür, kendisini Türk olarak tanıttığı gibi yazdığı dile de Türkî adını vermektedir.

Babürname'de geçen etnik adlar, dönemin siyasi, toplumsal ve kültürel yapısını yansıtmakla birlikte, modern anlamda net etnik tanımlar sunmamaktadır. Türk, Özbek ve Sart gibi kavramlar bağlama göre farklı anlamlarda kullanılmış, zaman zaman birbirleriyle örtüşmüş ya da birbirinden ayrıştırılmıştır. Bununla birlikte Fergana vilayetinin sınırlarının net bir şekilde çizilmesi, dönemin siyasi coğrafyasını anlamaya katkıda bulunmaktadır. Eserde İran, Özbekistan ve Özbek dili gibi terimlerin bulunmaması, bu adlandırmaların daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıktığını işaret etmektedir. Dolayısıyla Babürname, hem etnik hem de coğrafi terimlerin tarihsel gelişimini takip etmek için önemli bir kaynaktır. Bu eserin, tarih bilimi açısından iyi okunduğu takdirde, tarihi anlayışımızı değiştirecek nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- Abuşka, Süleymaniye-Esad Efendi* Ktp., No. 3264 El Yazması, *Tıpkıbasımı* Haz.: M. S. Kaçalın, Niyâzi: Nevâyî'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar (el-Luğâtu'n-Nevâiyye ve'l-İstişhâdâtu'l-Cağâtâiyye), TDK, Ankara 2011. **AŞ-Yazma**
- ‘Alî-Şîr Nevâyî, *Külliyât-ı Nevâyî*, Cilt: II, Fransa-Millî (*Paris Bibliotheque Nationale*) Ktp., No. 317 El Yazması. **Külliyat-Yazma2**
- Arat, Reşit Rahmeti (2006), *Gazi Zahîreddin Muhammed Babur: Baburnâme*, Kabalıcı, İstanbul (Kazan ve Haydarabad nüshası esasında). **TB**
- Arıkoğlu, Ekrem (2005), *Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ, Ankara. **Hak.Tr**
- Bâbü, *Bâbü-nâme*, Tahran-Melik Millî Ktp., No. 137-6205 (Arat'ın kullandığı Haydarabad El Yazması nüshası).
- Bâbü, *Bâbü-nâme*, Kazan Üniversitesi Basması, Yusuf Küteval, 1856.
- Bâbü, Tüzük-ı Bâbü, Tahran-Melik Millî Ktp., nr. 2948 el yazması.
- Bâbü, *Vakâyi'-i Bâbü*, Tahran-Gülîstan Ktp., nr. 2249 el yazması.
- Et-Tuhtetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye*, İstanbul Beyazıt Ktp. Velîyüddin Efendi Bölümü, No. 3092 El Yazması. **TZ-Yazma**
- Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Luğati't-Türk*, İstanbul-Millet Ktp., No. 4189 El Yazması. **DLT-Yazma**
- Koç, Kenan - Bayniyazov, Aybek - Başkapan, Vehbi (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ, Ankara. **Kzk.Tr**
- Lessing, Ferdinand (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük*, Cilt: I-II, (Çev.: Günay Karaağaç), TDK, Ankara. **Moğ-Les**
- Mîrzâ Mehdî Han Esterâbâdî, *Senglah*, İran-Tahran Millî Ktp., No. F-1141 El Yazması. **SG-Yazma**
- Rahimi, Farhad (2014), “Çağatay Türkçesi Edebiyatı Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Turkish Studies*, 9 (3), Ankara, s. 1157-1218.

- _____ (2017), “İran Kitaplıklarında Bulunan Çağatay Türkçesi Sözlükleri”, *Teke Dergisi*, Sayı: 6/4, s. 2067-2079.
- _____ (2018), *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ, Ankara.
- _____ (2018a), “Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası”, *Teke Dergisi*, Sayı: 7/1, s. 69-104.
- _____ (2018b), “Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü Üzerine”, *Teke Dergisi*, Sayı: 7/2, s. 663-704.
- _____ (2018c), “Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğünün Sözcük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Teke Dergisi*, Sayı: 7/3, s. 1472-1499.
- _____ (2019), “Abuşka Sözlüğündeki Yanlışlar Üzerine”, *Teke Dergisi*, Sayı: 8/3, s. 1293-1312.
- _____ (2019), “Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğünün Sözlük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Teke Dergisi*, Sayı: 8/1, s. 53-92.
- _____ (2020), “Bedâyi‘u‘l-Lügat Sözlüğündeki Yanlışlar Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı 3, s. 412-426.
- _____ (2020), “Senglah Sözlüğündeki Yanlışlar Üzerine”, *Teke Dergisi*, Sayı: 9/2, s. 530-552.
- _____ (2021), “Ferağî'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü Üzerine”, *Bugu Dergisi*, Sayı: 2/4, s. 393-406.
- _____ (2021), “Ferheng-i Vassaf'taki Yanlışlar Üzerine”, *Bugu Dergisi*, Sayı: 2/2, s. 162-170.
- _____ (2021), “Kitab-ı Türkî (Ferheng-i Nasîrî) Sözlüğündeki Yanlışlar Üzerine”, *Bugu Dergisi*, Sayı: 2/1, s. 36-43.
- _____ (2021), *Ferağî'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- _____ (2022), “Sözcük ve Sözlük Bilimi Açısından Ferağî'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü”, *Turkish Studies - Languages*, 17 (2), Ankara, s. 623-659.
- _____ (2022), *Nezrali'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü (Giriş-Metin-İnceleme-Notlar-Dizin)*, TDK, Ankara.
- _____ (2023), “Nezrali'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü Üzerine”, *Bugu Dergisi*, Sayı: 4/1, s. 1-37.
- _____ (2023), “Nezrali'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğünün Değerlendirilmesi”, *Oltin bitiglar*, Sayı: 1, s. 92-150.
- _____ (2024), *Ferheng-i Lügât-i Türkî-yi Çağatayi Be Farsi-yi Miftahu'l-Lügat-i Ferağî*. Tebriz: Ahter.
- _____ (2024), *Ferheng-i Lügât-i Türkî-yi Çağatayi Be Farsi-yi Nezrali*, Tebriz: Ahter.
- Temir, Ahmet (1986), *Moğolların Gizli Tarihi*, 2. Baskı, TTK, Ankara. **MGT**
- Üşenmez, Emek (2016), *Özbekçe-Türkçe Sözlük*, Türk Dünyası Vakfı, Eskişehir. **Özb.Tr**
- Zahiriddin Muhammad Bobur (1948), *Boburnoma*, Porso Shamsiyev.